

З. Б. Янченко,

заслужений економіст України, кандидат економічних наук, начальник Головного управління економіки Житомирської облдержадміністрації.

ОЦІНКА ВАРІАЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА НА ПІВНОЧІ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖНО ВІД ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ ЗОН

У статті розглядається варіативність ефективності виробництва основних сільськогосподарських культур з огляду на відмінності природно-кліматичних зон їх вирощування та пропонується орієнтовний механізм вирівнювання відмінностей в умовах господарювання за рахунок впровадження компенсаційних платежів.

The paper considers a variability of efficiency in the basic crops production depending on the differences in natural and climatic zones. Author also offers a rough draft of the mechanism, which allows to smooth the differences in terms of agricultural production via compensatory payments.

Ключові слова: ефективність, сільськогосподарське виробництво, рослинництво, бонітет, земельний кадастр, родючість, земельна рента, компенсаційні платежі.

ВСТУП

Сучасний обсяг виробництва основних видів аграрної продукції в Україні знаходиться на рівні, що не відповідає потенційно можливому, зумовленому значними розмірами площ під високородючими ґрунтами та сприятливими для ведення сільського господарства природно-кліматичними умовами. Не в останню чергу це пов'язано з господарською політикою самих аграріїв, які орієнтуються на забезпечення окупності свого виробництва та отримання швидкої вигоди, що визначається специфікою кон'юнктури на вітчизняному чи іноземному ринках збуту. Як наслідок, переваги віддаються вирощуванню тих культур, які не є оптимальними для даних умов господарювання або природнокліматичних зон. Це, в свою чергу, є причиною значних втрат у вигляді недоотриманих урожаїв як самих сільськогосподарських виробників, так і України в цілому. На перспективу такий стан справ може погіршити не тільки фінансовий добробут окремих верств населення,

але і продовольчу та національну безпеку країни. Це вимагає здійснення активного державного втручання у процес сільськогосподарського виробництва для забезпечення його відповідності існуючим умовам господарювання, зокрема природнокліматичним зонам, у яких розташовано господарства та ведеться агровиробництво.

Проголошена Україною орієнтація на вступ до Європейського Союзу вимагає від неї забезпечення синхронізації своїх економічних, виробничих, торговельних та інших процесів з аналогічними процесами країн-членів ЄС. Аби не піддавати вітчизняну економічну систему впливу "шокової терапії", слід вже сьогодні орієнтувати реалізацію державної політики на зближення основних макроекономічних показників, виконання спільних програм та проектів розвитку, адаптації європейської господарської політики до національних умов імплементації. Одним з яскравих прикладів може служити фінансове заохочення з боку держави європейських сільськогосподарських вироб-

Таблиця 1. Структура сільськогосподарських угідь по природно-кліматичних зонах області за основними типами ґрунтів, % [11]

Назва зон	Всього с/г угідь, %	Питома вага за типами ґрунтів, %					
		Дерново-підзолисті	Сірі та чорноземи опідзолені	Чорноземи типові	Лучні та чорноземно-лучні	Дернові глейові	Болотні
Лісостеп	100	4,7	26,7	45,9	8,0	7,7	7,0
Полісся	100	68,8	5,7	0,2	1,3	17,4	6,6
Перехідна	100	38,3	23,0	8,9	4,4	19,7	5,7
По області	100	43,2	15,7	15,6	4,0	15,0	6,5

Таблиця 2. Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь області станом на 1 січня 2009 року, грн. [11]

Назва природнокліматичних зон	сільгоспугіддя	рілля	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Лісостеп	11808,3	11933,4	54568,1	3803,7	3770,8
Полісся	5445,1	3971,2	48548,8	11757,8	5757,2
Перехідна	7089,9	7004,5	36009,9	5421,5	4607,2
По області	7655,3	7384,9	59675,4	6794,1	5201,5

Таблиця 3. Оцінка еколого-агрохімічного стану ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь і ріллі по області у балах бонітету та ресурс урожайності в умовних зернових одиницях [11; 12]

Назва природно-кліматичних зон	VII тур обстеження (1996–2000 рр.)				VIII тур обстеження (2001–2005 рр.)			
	сільгоспугіддя		рілля		сільгоспугіддя		рілля	
	Баль-на оцінка	Ресурс урожайності ц/га	Баль-на оцінка	Ресурс урожайності ц/га	Баль-на оцінка	Ресурс урожайності ц/га	Баль-на оцінка	Ресурс урожайності ц/га
Лісостеп	52	21,3	53	21,7	50	25	51	25,5
Полісся	36	14,8	38	15,5	29	14,5	30	15
Перехідна	41	17	43	17,7	39	19,5	40	20
По області	42	17,2	44	18	38	19	39	19,5

ників, надання їм субсидій підтримки та різноманітних дотацій. На жаль, сучасний рівень економічного розвитку України не дозволяє їй гарантувати своїм аграріям фінансові вливання за виведення земель з господарського обігу чи скорочення обсягів виробництва продукції з метою уникнення кризи її перевиробництва. Нагальність запровадження системи фінансової підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників в Україні сьогодні вже не викликає сумніву, але критерії надання такої підтримки, її методологічно-організаційний механізм ще не відпрацьовано і навіть належним чином не розроблено.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання ефективності аграрного виробництва розглядали такі вчені, як Верзун А.А. [1], Крупа В.Р. [2], Крупа О.М. [2], Лосіцька Т.І. [3–5], Паламарчук М.М. [6], Паламарчук О.М. [6], Пахольчук О.І. [7], Пивовар В. [8], Сімчишин О.І. [9], Царенко О.М. [10] та інші. Досліджувались проблеми визначення поняття ефективності сільськогосподарського виробництва, особливості та рентабельність виробництва окремих сільськогоспо-

дарських культур у розрізі певних зон сільськогосподарського виробництва, специфіка реалізації різних систем землеробства в залежності від типу ґрунту. Водночас науковцями так і не було запропоновано жодної схеми підтримки аграріїв у залежності від об'єктивної специфіки умов здійснення аграрної діяльності та не створено жодного механізму вирівнювання чи компенсації наслідків дії останніх.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

— оцінити ступінь варіативності сільськогосподарського виробництва на території Житомирської області в залежності від природно-кліматичних зон господарювання;

— вивчити доцільність переорієнтації традиційних агропромислових напрямів Жи-

томирщини на більш рентабельні в існуючих умовах;

— розробити пропозиції щодо підтримки аграріїв області в залежності від особливостей умов їх господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ

Враховуючи історично сформоване розміщення сільськогосподарського виробництва, ґрунтово-кліматичні умови, рельєф та рослинний покрив Житомирської області, її поділено на лісостепову та поліську зони. Крім того, на межі цих зон виділено і перехідну зону, рельєф, ґрунтоутворювальні породи, рослинний та ґрунтовий покрив якої мають ознаки як лісостепової, так і поліської зон.

До лісостепової зони належать Андрушівський, Бердичівський, Любарський, Попільнянський, Ружинський та Чуднівський райони; до перехідної — Романівський, Житомирський, Коростишівський, Брусилівський та Новоград-Волинський райони; до поліської зони — Овруцький, Олевський, Народицький, Лугинський, Малинський, Коростенський, Ємільчинський, Володарсько-Волинський, Радомишльський, Червоноармійський, Баранівський та Черняхівський райони.

Такий зональний поділ між районами у сільськогосподарському виробництві зумовлений відмінними природно-кліматичними умовами, різною оцінкою земель за комплексом їх еколого-агрохімічних властивостей та грошової вартості, а також різною прибутковістю виробництва продукції з одиниці земельної площі.

Грунтовий покрив у зонах області, особливо на Поліссі, просторово дуже складний і відзначається високим ступенем диференціації величин ґрунтових контурів та великою контрастністю як у генетичному, так і у агровиробничому відношенні (табл. 1).

У лісостеповій зоні області зосереджено основні площі особливо цінних земель — майже 81% їх загальної кількості. В перехідній зоні таких ґрунтів нараховується 17%, а в зоні Полісся — лише 2%.

У залежності від якості ґрунтів вартість 1 га орних земель у Житомирській області оцінена у 7,4 тис. грн. і коливається у межах від 2 тис. грн. у Лугинському районі до 13,5 тис. грн. у Ружинському. Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь дещо вища і складає по області 7,6 тис. грн. Найбільшою вона є у Ружинському районі (12,4 тис. грн.), а найменшою — у Коростенському районі (3,8 тис. грн.). Різниця у ціні сільськогосподарських угідь та ріллі між природно-кліматичними зонами пояснюється різною питомою вагою багаторічних насаджень, сіножатей та пасовищ у структурі сільгоспугідь, а також різною їх оцінкою (табл. 2).

За еколого-агрохімічним станом ґрунтового покриву сільськогосподарські угіддя області оцінені у 38 балів, а орні землі — у 39 балів. У середньому по Україні оцінка таких земель становить 55 балів, що в 1,4 рази більше, ніж у Житомирській області. Орні землі у лісостеповій частині області мають середню оцінку 51 бал, в перехідній — 40, в поліській зоні — 30 балів. Найбільшою бальною оцінка ріллі є у Ружинському районі — 58 балів, найменшою в Олевському — 25 балів (табл. 3).

За даними останнього туру обстеження ґрунтового покриву сільгоспугідь (2001—2005 рр.), середня їх оцінка по області в балах бонітету знизилася у порівнянні з попереднім туром (1996—2000 рр.) із 42 до 38 балів, у тому числі у зоні Полісся — із 36 до 29 балів, Лісостепу — із 52 до 50, у перехідній зоні — із 41 до 39 балів.

Проведене обстеження свідчить про те, що найбільше погіршився агрохімічний стан сільськогосподарських угідь у зоні Полісся. Внаслідок цього різниця в можливому ресурсі урожайності культур на Поліссі порівняно з Лісостепом в останньому турі склала 41% — проти 29% у попередньому турі. Це зумовлено зростанням у даній зоні частки кислих та сильно кислих ґрунтів — із 38,7% до 40,6%, а також ґрунтів з дуже низьким та низьким вмістом гумусу — із 82,6% до 83,3%, рухомого калію — із 62,4% до 72,3%, фосфору — із 24,3% до

29,3%. У порівнянні з попереднім туром обстеження вміст калію у ґрунті зменшився на 10%, а фосфору — на 6% [11].

Різноманітність генетичних груп ґрунтів та ґрунтових видів, а також значна різниця у їх фізичних та хімічних властивостях зумовлюють різні підходи щодо використання сільськогосподарських угідь. Зокрема, різні види ґрунтів тією чи іншою мірою придатні або непридатні для вирощування сільськогосподарських культур; для кожної групи ґрунтів характерна своя структура посівних площ і сівозмін; технологія виробництва на різних ґрунтах навіть для одних і тих самих культур є неоднаковою, по-різному вони також реагують і на матеріальні витрати.

Серед факторів, які суттєво впливають на ефективність сільськогосподарського виробництва, значну роль відіграють кліматичні умови. Враховуючи це, економічний аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва проводився в основному за показниками фінансово-господарської діяльності сільгоспідприємств 2008 р., оскільки за погодними умовами в усіх зонах області він був одним із найсприятливіших для виробництва переважної більшості видів продукції рослинництва.

Структура посівних площ, що склалася в останні роки у господарствах лісостепової, перехідної та поліської зон області, зазнала певних змін. Суттєвий вплив на ці зміни, окрім зональних ґрунтово-кліматичних умов і стану тваринництва, здійснили кон'юнктура ринку та зміна попиту на окремі види сільськогосподарської продукції.

Зростання попиту на зерно зумовило збільшення посівних площ зернових та зернобобових культур. За останніх 8 років їх частка у загальній структурі посівних площ лісостепової зони зросла із 51% до 66,7%, поліської — із 47,1% до 63,3%, перехідної — із 51,1% до 64,3%.

Скорочення поголів'я великої рогатої худоби, у свою чергу, призвело до зменшення питомої ваги кормових культур, особливо багаторічних трав. У 2009 р. порівняно з 2007 р. частка кормових культур у сільгоспідприємствах лісостепової зони скоротилася на 6,3%, поліської — на 7,1%, перехідної зони — на 7,3%. За цей період на Поліссі зведено до мінімуму традиційні для даної зони площі льону-довгунця, натомість зросли раніше нетрадиційні — площі сої та ріпаку (табл. 4).

Зміни у структурі посівних площ та різниця у віддачі ґрунтів за ресурсом урожайності по природно-кліматичних зонах призвели до відмінності у витратах сільгоспідприємств при виробництві продукції рослинництва та основних сільськогосподарських культур.

Поступове зростання цін на енергетичні й матеріальні ресурси змусило сільгоспідприємства, особливо на Поліссі, скоротити фондо- та енерговитратне виробництво. У даний час воно мінімізоване і здійснюється за рахунок спрощених

Таблиця 4. Динаміка структури посівних площ сільгоспприємств по природно-кліматичних зонах області, % [12]

Назва культур	По області			Лісостеп			Полісся			Перехідна		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Зернові та зернобобові	60,4	63,1	66,3	62,2	64,4	66,7	59,8	60,2	63,3	60,4	63,7	64,3
в т.ч. озимі зернові	25,9	26,6	28,8	30,7	30,2	31,1	24,6	25,7	27,2	27,6	28,1	28,4
ярі зернові	34,5	36,4	37,5	34,5	38,2	39,6	21,2	29,9	26,4	22,8	24,8	25,4
Технічні та олійні культури	11,8	14,4	15,0	13,8	13,7	15,2	11,8	14,1	15,3	12,3	14,2	15,4
з них : льон-довгунець	0,8	0,4	0,2	-	-	-	0,8	0,5	0,3	0,3	0,2	0,1
цукрові буряки	3,8	1,9	1,9	3,9	2,3	2,1	0,8	0,9	0,8	0,6	1,2	0,9
соя	1,6	3,4	4,3	1,8	3,5	4,7	1,1	3,9	4,4	1,6	3,5	4,0
ріпак	4,8	6,9	5,9	5,0	6,3	6,4	4,1	5,7	6,1	4,0	4,6	4,2
Картопля	0,4	0,6	0,8	0,4	0,8	0,8	0,6	0,7	0,7	0,4	0,5	0,7
Овочі	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Кормові культури	27,7	21,8	17,8	23,5	21,0	17,2	27,7	24,9	20,6	26,8	21,5	19,5
в т.ч. одно-річні трави	3,6	2,3	3,0	3,8	2,2	3,2	3,9	2,4	3,1	3,4	2,4	2,9
багаторічні трави	20,6	16,2	11,9	16,0	14,9	10,6	20,4	18,3	13,6	19,8	14,7	13,0

технологій та використання дешевої робочої сили. Це підтверджується низькими витратами на оплату праці у рослинництві — у розрахунку на 1 га сільгоспугідь у господарствах лісостепової зони вони складають 200,7 грн., перехідної — 213,8 грн., поліської — 152,4 грн.

Значною є зональна різниця між господарствами і у матеріальних витратах, особливо на мінеральні добрива та роботу машинно-тракторного парку. Зокрема, матеріальні витрати на 1 га сільгоспугідь у галузі рослинництва поліських господарств були у 2,1 рази нижчими від лісостепових, у тому числі на мінеральні добрива — у 2,9 рази, оплату послуг стороннім організаціям та амортизацію основних фондів — у 2,8 рази, запасні частини для техніки і ремонтні роботи — в 1,6 рази.

Така різниця пояснюється тим, що забезпеченість поліських господарств оборотними активами до початку весняних польових робіт у розрахунку на 1 га сільгоспугідь порівняно із лісостеповими виявилась на 27% нижчою. Також певний вплив здійснив і той факт, що вони отримали на одиницю земельної площі у 5 разів менше банківських кредитів, ніж господарства лісостепових районів. Крім того, певна різниця також є і в забезпеченості сільськогосподарською технікою та її зношеністю, що у кінцевому результаті відбивається і на результатах господарської діяльності (табл. 5).

Щодо витрат на виробництво окремих сільськогосподарських культур, то вони дещо відрізняються від витрат в цілому по рослинництву — як за структурою, так і в розрахунку на 1 га зібраної площі.

Аналіз господарської діяльності сільгоспприємств, згрупованих по природно-кліматичних

зонах, засвідчив, що сільськогосподарські культури, які вирощуються на землях із різною бальною оцінкою, різним чином реагують на витрати, а тому одні й ті ж самі витрати на різних за родючістю ґрунтах дають різні результати. Зокрема, виробництво кукурудзи на зерно у розрахунку на 1 грн. витрат на Поліссі виявилось у 2,4 рази меншим, ніж у Лісостепу, ріпаку — в 2,5 рази, вівса — в 1,9, ячменю, проса та овочів — в 1,8 рази, озимої пшениці й цукрових буряків — у 1,4 рази, картоплі — в 1,2 рази, сінажу — на 13%. Разом з тим, кожна гривня матеріальних витрат, вкладених поліськими господарствами у виробництво хмелю, була майже на чверть ефективнішою від вкладень Лісостепу.

Враховуючи те, що землі лісостепових господарств більш кореляційно реагують на витрати, в тому числі й на матеріальні, урожайність окремих сільськогосподарських культур у них є вищою, ніж у зонах Полісся та перехідній. Зокрема, у 2008 р. матеріальні витрати на 1 га посівної площі пшениці у господарствах лісостепової зони порівняно з поліськими були більшими в 1,3 рази, а її урожайність — у 1,9 рази, жита відповідно — в 1,3 та 1,8 рази, кукурудзи на зерно — в 1,6 та 4,1 рази, вівса — в 1,3 та 2,5 рази, ріпаку — в 1,3 та 3 рази. Щодо ячменю, то збільшення матеріальних витрат на 1 га його посівної площі на Поліссі по відношенню до Лісостепу на 21% не забезпечило адекватного приросту урожайності, навпаки, мало місце її зменшення на 41%. Як свідчить аналіз, більш ефективним за співвідношенням матеріальних витрат та урожайності на Поліссі виявився хміль (табл. 6).

Незважаючи на менші матеріальні витрати у поліських господарствах порівняно із господарствами лісостепової та перехідної зон, собівартість

більшості видів продукції у перших не зменшилася, а, навпаки, зростає. Зокрема, виробництво 1 центнера зернових на Поліссі було на 38% дорожчим, ніж у Лісостепу, ріпаку — в 2,7 рази, соняшнику — в 2 рази, овочів та силосу — в 1,8 рази, цукрових буряків — у 1,4 рази, картоплі та сінажу — в 1,2 рази. Щодо хмелю, то його собівартість на Поліссі у порівнянні з Лісостепом та перехідною зоною виявилась на 19% і 24% нижчою.

Як свідчить аналіз, із погіршенням якості землі найменше змінюється собівартість виробництва картоплі, сінажу та хмелю. Найбільше реагують на зміну родючості ґрунтів кукурудза, пшениця, ячмінь, соняшник, ріпак та цукрові буряки.

Різниця у собівартості між сільгоспідприємствами лісостепової та поліської зон пояснюється також і тим фактом, що у структурі витрат більшості поліських господарств, у мірі їх зростання, не відбувалося помітного росту оборотних активів у загальному балансі, тому і темп приросту урожайності не перевищував приріст витрат (табл. 7).

Різниця в урожайності та собівартості сільськогосподарських культур, вирощених у різних природно-кліматичних зонах, відповідним чином позначилась і на виручці від їх реалізації. Зокрема, у сільгоспідприємствах лісостепової зони у 2008 р. виручка від реалізації зернових і зернобобових культур у розрахунку на 1 га посівної площі була вищою від поліської у 2,9 рази та від перехідної — в 1,2 рази, ріпаку відповідно — у 63 та 1,5 рази, хмелю — у 3,4 та 2,9 рази. Що стосується сої, то виручка від її реалізації на Поліссі та у перехідній зоні виявилась вищою від показника лісостепової зони за рахунок вищої реалізаційної ціни (табл. 8).

Одним із важливих показників ефективності

Таблиця 5. Структура витрат сільгоспідприємств у 2008 р. на основне виробництво продукції рослинництва у розрахунку на 1 га сільгоспудь, грн. (%) [12]

Елементи витрат	Всього по області		у т. ч. по природнокліматичних зонах					
			Лісостеп		Полісся		Перехідна	
	грн.	%	грн.	%	грн.	%	грн.	%
Оплата праці	184,8	12,0	200,7	9,8	152,4	15,2	213,8	13,5
Відрахування на соціальні заходи	43,2	2,8	46,9	2,3	35,7	3,6	49,8	3,1
Матеріальні витрати	1061,8	69,2	1425,5	69,6	680,1	68,0	1094,5	69,0
у т. ч. насіння та посадковий матеріал	215,8	14,1	237,4	13,4	148,4	14,8	233,2	14,7
гній	19,9	1,3	17,7	0,9	18,9	1,9	25,3	1,6
мінеральні добрива	297	18,9	415,8	20,4	145,2	14,5	326,8	20,6
нафтопродукти	259,3	16,9	309,2	15,2	193,1	19,3	288,0	18,2
електроенергія	14,4	0,9	16,4	0,8	10,1	1,0	18,6	1,2
паливо	8,9	0,6	14,6	0,7	2,1	0,2	10,9	0,7
запасні частини, ремонтні й будівельні матеріали	83,6	5,4	102,5	5,6	64,5	6,4	84,2	5,3
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	169,1	11,0	275,9	13,5	97,8	9,8	107,7	6,8
Амортизація основних засобів	93,6	6,1	145,2	7,1	52,6	5,3	75,5	4,8
Інші витрати	150,9	9,8	221,8	10,9	79,9	8,0	151,6	9,6
у т. ч. оренда земельних паїв	109,1	7,1	166,9	8,2	55,5	5,5	101,9	6,4
майнових паїв	2,7	0,2	2,1	0,1	2,9	0,2	3,6	0,2
Усього витрат	1534,3	100	2040,1	100	1000,7	100	1585,2	100

Таблиця 6. Матеріальні витрати та урожайність основних сільськогосподарських культур у 2008 р. у розрахунку на 1 га зібраної площі [12]

Назва сільськогосподарських культур	Всього по області		у т. ч. по природнокліматичних зонах					
			Лісостеп		Полісся		Перехідна	
	грн.	ц/га	грн.	ц/га	грн.	ц/га	грн.	ц/га
Пшениця	1489,2	33,6	1501,3	37,8	1147,2	19,9	1680,4	33,6
Жито	736,4	15,9	877,5	25,1	662,0	13,7	933,9	20,2
Кукурудза на зерно	2644,6	50,2	2649,9	52,9	1650,3	13,1	3144,9	59,1
Ячмінь	1313,3	29,0	1314,1	31,1	1667,0	18,3	1203,8	25,6
Овес	754,5	15,8	853,8	27,5	644,3	10,4	996,3	22,7
Ріпак	1809,6	19,8	1969,1	22,8	1524,1	7,6	1419,6	16,7
Насіння льону	721,7	3,5	-	-	819,0	3,6	521,6	3,5
Цукрові буряки	5251,1	247,0	3808,0	210,4	11412,2	405,6	7616,7	147,8
Хміль	15125,0	7,9	22904,8	8,8	10065,1	8,2	18495,0	6,2

виробництва сільськогосподарської продукції є рентабельність, рівень якої формується під впливом цілого комплексу економічних, виробничих та інших умов. Середня рентабельність продукції рослинництва в 2008 р. по сільгоспідприємствах області складала 25,9%, однак по окремих її зонах, які відрізняються між собою показником родючості ґрунтів, цей показник досить істотно варіював. Рентабельність продукції рослинництва у господарствах лісостепової зони з найбільш родючими землями складала 31,4% проти 6,6% у поліській зоні, де бальна оцінка землі є найнижчою. У перехідній та лісостеповій зонах рівень рентабельності відрізняється мало, однак тенденція до зростання виручки від реалізації продукції з підвищенням родючості землі все ж таки має місце.

Таблиця 7. Собівартість виробництва 1 ц продукції рослинництва у 2008 р., грн. [12]

Назва сільськогосподарської продукції	По області	в т. ч. по природнокліматичних зонах		
		Лісостеп	Полісся	Перехідна
Зернові й зернобобові, всього	66,4	61,2	84,4	66,1
з них: пшениця	60,9	56,2	79,3	65,3
жито	68,3	51,8	72,0	66,7
гречка	198,5	216,8	176,4	143,2
кукурудза на зерно	66,7	63,8	156,7	66,9
ячмінь	65,8	63,2	117,1	64,1
горох	59,4	58,0	-	84,1
овес	70,8	47,8	92,3	63,3
просо	111,9	71,0	126,7	158,3
інші зернові й зернобобові	97,1	81,7	113,1	65,6
Соняшник	123,0	123,3	245,1	103,9
Соя	202,2	206,0	139,6	265,5
Ріпак	125,1	122,1	326,3	118,2
Льон-довгунець насіння	266,7	-	271,6	260,1
Льон-довгунець соломка	56,1	-	56,8	55,3
Льон-довгунець-треста	57,5	-	29,8	94,5
Цукрові буряки	26,4	23,4	32,7	70,5
Картопля	70,5	62,3	74,5	107,3
Овочі відкритого ґрунту	38,2	30,1	53,8	30,9
Хміль	3665,4	4035,0	3270,0	4326,4
Силос	11,9	9,6	17,2	19,8
Сінаж	10,0	9,0	10,7	12,0

У поліській зоні протягом досліджуваного року найбільш рентабельними виявилися традиційні для цієї зони культури — жито, льон та картопля. Найбільш нерентабельними стали кукурудза на зерно, просо, соняшник, ріпак та соя. Щодо хмелю, то нерентабельність його виробництва пояснюється низькою реалізаційною ціною, яка у порівнянні з лісостеповими господарствами була меншою на 57% та в порівнянні із показником господарств перехідної зони — на 31%. Те саме стосується і овочів відкритого ґрунту (табл. 9).

Причини низької прибутковості в поліських господарствах пояснюються багатьма факторами:

у розрахунку на 1 га сільгоспугідь був у 10,7 разів нижчим від лісостепових та у 6,6 рази — від господарств перехідної зони (табл. 10).

Проведений аналіз діяльності сільгоспідприємств по природно-кліматичних зонах підтверджує, що питання підвищення ефективності землеробства у поліських господарствах залишається одним із найбільш проблематичних і не вирішених. Оскільки отримання додаткової продукції і прибутку від природної родючості земель не пов'язано з додатковими витратами, а зумовлено природними властивостями ґрунтів, такий стан справ для сільськогосподарських товаровиробників зони Полісся є економічно несправедливим.

Із запровадженням на державному рівні бюджетних дотацій та поверненням податку на додану вартість для підтримки виробництва сільськогосподарської продукції ситуація почала повільно змінюватися на краще (табл. 11).

Зокрема, сільгоспідприємства поліської зони у 2008 р. отримали 94,7 грн. державної

Таблиця 8. Виручка від реалізації сільськогосподарських культур у 2008 р. у розрахунку на 1 ц та 1 га посівної площі, грн. [12]

Назва сільськогосподарських культур	По області		в т. ч. по природнокліматичних зонах					
			Лісостеп		Полісся		Перехідна	
	з 1 ц	з 1 га	з 1 ц	з 1 га	з 1 ц	з 1 га	з 1 ц	з 1 га
Зернові і зернобобові:	85,6	1309	82,1	1765	99,9	605	86,3	1495
пшениця	86,2	1818	83,2	1811	111,8	1222	84,6	2209
жито	90,6	805	74,8	1129	93,8	641	90,8	1240
гречка	131,1	661	127,1	708	125	304	144,8	789
кукурудза на зерно	71,1	1919	70,1	2237	62	161	78,2	1564
ячмінь	92,5	1660	93,9	1904	97,8	890	85,0	1152
горох	147,6	1428	147,6	1583	-	-	142,8	33
овес	94,3	435	80,2	624	105,4	314	92,4	641
просо	108,3	122	71	153	133,1	72	120	376
інші зернові	92,8	603	96,7	623	97,7	508	87,0	738
Соняшник	96,7	698	99,4	649	87,7	600	93,0	867
Соя	155,2	1018	143,2	942	163,0	1220	212,6	1249
Ріпак	201,2	3740	203,7	4481	137,0	71	201,6	2959
Льон-насіння	416,0	522	-	-	445,3	820	262,3	123
Картопля	118,9	17363	143,3	17708	113,2	14280	82,6	23745
Овочі відкритого ґрунту	118,5	15154	133,3	17111	83,7	10992	-	-
Хміль	3788,5	33512	6870,2	68921	2957,9	20218	4303,9	23693

підтримки на 1 га зернових і зернобобових культур, що на 12% більше від лісостепової зони та на третину — від господарств перехідної зони. Якщо розрахувати таку підтримку на 1 га сільгоспугідь в цілому по рослинництву, то на Поліссі вона була у 1,5 рази нижчою, ніж у Лісостепові. Різниця державної підтримки господарств між зонами пояснюється різною площею культур, на які поширюється бюджетна дотація, та різною кількістю реалізованої продукції, за яку повертається податок на додану вартість.

Спроби законодавчо вирішити ефективність виробничої діяльності сільгоспідприємств із різними за родючістю землями шляхом сплати фіксованого сільськогосподарського податку з урахуванням грошової оцінки угідь не дає для поліських господарств відчутного ефекту, оскільки різниця у податках для господарств із гіршими та кращими землями порівняно з різницею від втрат продукції не є значною.

З метою врегулювання цього питання на державному рівні Міністерство аграрної політики України разом з іншими центральними органами виконавчої влади ще у 2000 р. розробило механізм та проект постанови Кабінету Міністрів України щодо економічного стимулювання розміщення виробництва сільськогосподарської продукції по природнокліматичних зонах. При цьому передбачалося на першому етапі апробувати даний механізм на базі 5 областей, у тому числі й у Житомирській, але через відсутність на той час у державному бюджеті достатнього обсягу коштів для фінансового забезпечення функціонування цього механізму проблема так і залишилася невирішеною.

Через це питання додаткових витрат на виробництво продукції та підвищення родючості дерново-підзолистих ґрунтів у господарствах поліської зони сьогодні в основному вирішується ними самотужки.

Таблиця 9. Рівень рентабельності продукції рослинництва за 2008 р., % [12]

Назва сільськогосподарських культур	По області	в т. ч. по природнокліматичних зонах		
		Лісостеп	Полісся	Перехідна
Рослинництво всього	+25,9	+31,4	+6,6	+28,3
Зернові і зернобобові:	+22,1	+23,1	+7,7	+30,3
пшениця	+30,5	+34,9	+9,0	+33,9
жито	+30,4	+41,3	+25,1	+36,7
гречка	-36,8	-44,5	-17,7	-10,4
кукурудза на зерно	-0,8	-2,1	-51,6	+14,2
ячмінь	+43,6	+53,6	-23,5	+28,1
горох	+306,2	+311	-	-60,0
овес	+15,2	+33,7	-0,5	+31,2
просо	-22,8	-4,3	-40,7	-0,6
інші зернові	-17,6	+47,6	-44,0	+25,9
Соняшник	-20,6	-19,2	-53,4	-11,6
Соя	-29,0	-36,0	-25,4	+11,3
Ріпак	+46,2	+57,8	-63,9	+54,3
Льон-насіння	+36,1	-	+43,5	-6,4
Цукрові буряки	-2,9	-2,9	-2,1	-54,0
Картопля	+81,4	+196,2	+51,8	+27,8
Овочі відкритого ґрунту	+139,7	+352,0	-17,6	-
Хміль	+19,7	+66,7	-13,9	+18,3

Таблиця 10. Фінансові результати діяльності сільгоспідприємств у 2008 році від звичайної діяльності, грн./га сільгоспугідь [12]

Показники	По області	в т. ч. по природнокліматичних зонах		
		Лісостеп	Полісся	Перехідна
Прибуток	371	542	208	357
Збиток	106	71	164	67
Фінансовий результат	265	471	44	290

ВИСНОВКИ

Виходячи із результатів проведеного аналізу, можна зробити висновок, що отримання додаткового прибутку (ренти) на кращих за родючістю землях не пов'язане із додатковими витратами, а обумовлене особливостями самих ґрунтів. Тому необхідно, щоб згадана рента вилучалася за допомогою механізму цін або податків і перерозподілялася державою між господарствами-сільгоспвиробниками.

За умов однакових ринкових цін на сільськогосподарську продукцію при різній природній родючості ґрунтів господарства, які здійснюють

Таблиця 11. Державна підтримка виробництва продукції рослинництва у 2008 р. на 1 га посівної площі, грн. [12]

Види продукції	По області	в т. ч. по природнокліматичних зонах		
		Лісостеп	Полісся	Перехідна
Зернові й зернобобові	84,8	84,3	94,7	71,2
Озимі зернові	89,6	102,8	79,9	86,1
у т.ч. пшениця	66,1	64,6	45,9	82,6
ярі зернові	80,2	71,6	115,4	55,4
ріпак	2,8	3,7	2,1	-
льон-довгунець	281,8	-	-	658,9
Всього державної підтримки для виробництва продукції рослин (грн./га сільгоспугідь)	105,3	121,6	80,2	120,6

виробництво на кращих за якістю землях, отримують більш високі доходи, вище оплачують працю робітників та мають кращі можливості для придбання основних та оборотних виробничих фондів.

Якість земель не можливо істотно поліпшити за 2—3 роки, тому поліські господарства, які мають гірші за родючістю ґрунти, не в змозі отримувати доходи, рівні з господарствами, що розміщені на більш продуктивних ґрунтах.

Існують два шляхи вирівнювання економічних умов для господарств, розташованих у різних природнокліматичних зонах.

Перший полягає у вилученні та перерозподілі на державному рівні рентних доходів господарств між зонами та у самих зонах. Для цього слід прийняти та ввести в дію Закон України "Про державний земельний кадастр", завершити роботи з формування кадастру та на його основі розробити механізм економічного стимулювання виробництва продукції в залежності від грошової оцінки землі. Розроблення цього механізму повинно здійснюватися з урахуванням вирівнювання умов прибутковості для господарств, які займаються виробництвом продукції на різних за родючістю ґрунтах.

У свою чергу, економічне стимулювання сільськогосподарських товаровиробників повинно ґрунтуватися на об'єктивних нормативних кадастрових показниках продуктивності земель. Оцінка земельних угідь за родючістю та продуктивністю разом із матеріалами природно-економічного районування, що здійснюються при кадастрових роботах, нададуть можливість виявити найгірші землі за ознаками родючості, місцезнаходження та інтенсивності використання і таким чином вирахувати дві форми диференціальної земельної ренти.

При запровадженні земельного кадастру господарства, що функціонують в особливо несприятливих виробничих умовах, повинні отримувати безповоротну компенсацію матеріальних витрат на підвищення родючості ґрунтів, оскільки, маючи гірші землі, вони через існуючі умови надання бюджетної дотації не одержують належної компенсації здійснених витрат, в той час як у районах із більш родючими землями господарствами здійснюється привласнення певної частини рентних доходів.

Другим можливим варіантом вирішення проблеми є вирівнювання економічних умов господарювання на основі нормативної грошової оцінки землі шляхом удосконалення на державному рівні системи оподаткування, а також диференціації цінних надбавок на сільськогосподарську продукцію — з таким розрахунком, щоб різниця у рівнях оптимальної рентабельності була незначною, а величина чистого доходу в розрахунок на 1 га тієї чи іншої культури давала можливість здійснювати не лише просте, але й розширене виробництво сільськогосподарської продукції.

Література:

1. Верзун А.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва та її залежність від фіскальної політики держави: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / А.А. Верзун; Держ. агрокол. ун-т. — Житомир, 2005. — 20 с.

2. Крупа О.М., Крупа В.Р. Теоретичні засади ефективності сільськогосподарського виробництва. Електронний ресурс. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_NPT_2008/Economics/31950.doc.htm.

3. Лосіцька Т.І. Проблеми розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері АПК // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання: Кол. монографія у двох томах. Т. 2 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2001. — 851 с.

4. Лосіцька Т.І., Бойко В.І. Виробництво зерна // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип. 4) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ, 2000. — 601 с.

5. Лосіцька Т.І., Бойко В.І. Стратегія розвитку зернового господарства в контексті глобалізації продовольчої проблеми // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип.6) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 764 с.

6. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М.М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. — К.: Знання, 1998. — 416 с.

7. Пахольчук О.І. Організація і ефективність сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах (на матеріалах Черкаської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Інститут аграрної економіки УААН. — К., 1998. — 187 с.

8. Пивовар В. Вітчизняна техніка для основного обробітку ґрунту та ефективність її використання. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=-2800&number=91>.

9. Сімчишин О.Й. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і охорони земель в степовій зоні України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / О.Й. Сімчишин; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. — Х., 2005. — 19 с.

10. Царенко О.М. Економіка розвитку. — Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/00000000/ekonomika/ekonomika_rozvitku_-_tsarenko_om.

11. Дані Головного управління Держкомзему у Житомирській області.

12. Дані Головного управління агропромислового розвитку Житомирської облдержадміністрації.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2010 р.